

Domaniczky Endre Trianon menekültjei Ausztráliában és Új-Zélandon¹

Ausztrália és Új-Zéland rendszeres témái a magyar bulvárnak, illetve a társasági beszélgetésnek. Az ezredforduló óta, mióta a technikai fejlődés lehetővé teszi, a két országról és ezek magyar közösségéről hiteles, árnyalt kép is készülhetett volna,² de ez iránt a médiában és a társadalomban egyaránt alacsony volt az érdeklődés. Ausztrália és Új-Zéland maradt tehát az egzotikus kategóriában, és továbbra sem fedti fel valódi arcát, pedig az első magyar bevándorlók mindkét ország életében nagyon korán megjelentek, s számarányuknál jelentősebb hatást gyakoroltak, és gyakorolnak ma is ezek életére.³

Jelen tanulmány az ausztráliai és új-zélandi magyar diaszpóra 1910-1920-as évekbeli sorsát, összetételét vonja vizsgálat alá. Alapvetően Balázs Dénes⁴ és Kunz Egon⁵ több évtizeddel korábbi írásaihoz kapcsolódva szerettem volna folytatni a történetet, de a téma feltáratlansága miatt az előzmények vizsgálatát sem mellőzhettem. Éppen ezért a rendelkezésre álló forrásanyagot az ausztrál és az új-zélandi magyar közösség korai történetére (1829-1939, illetve 1859-1939) visszautalva próbáltam feldolgozni.⁶

¹ A szerző a Mádl Ferenc Intézet vezető kutatója, volt konzul (Canberra, Melbourne, Sydney). A tanulmány a Külgazdasági és Külügyminisztérium, az Igazságügyi Minisztérium és a Mádl Ferenc Intézet támogatásával készült. Köszönöm továbbá a Mitchell Library (Sydney), a State Library of Victoria (Melbourne) és a Magyar Nemzeti Levéltár munkatársainak segítségét.

² Ebből a szempontból roppant tanulságos volt a 2019/2020-as ausztrál erdőtüzek magyar médiában történő tálalása. A tüzek csúcspontján szinte minden műsorban meg kellett, hogy szólaljon egy helyi magyar, tekintet nélkül arra, hogy miről beszélt. Az esetek többségében maga ausztráliai tartózkodás volt az egyetlen "hitelesítő elem." Bár az ország eddigi történetének legsúlyosabb természeti katasztrófájáról volt szó, amelyet egy kormányválság is tetézett, és az eseményeket a szociális médiában és az interneten Magyarországról is előben lehetett követni, a magyar hírek fókuszában elsősorban a "katasztrófa-centrikus" megközelítés állt, ahelyett, hogy a valós eseménysor rekonstrukcióját, összefüggéseinek bemutatását megkísérelték volna.

³ Elegendő csupán két példát említeni 2020-ból. A legerősebb kormánypárt, az Ausztrál Liberális Párt elnöke, Nick Greiner 1947-ben Budapesten született Greiner Miklós néven. 1988-1992 között New South Wales állam miniszterelnöke (Premier) volt (a mai napig az egyetlen magyar származású ausztrál kormányfő). Az új-zélandi kormánypárt, az Új-Zélandi Munkáspárt elnöke, Claire Szabó Auckland-ben született egy 1956-os magyar menekült (később Magyarország tiszteletbeli konzulja) gyermekeként. Az apára l.: Domaniczky Endre: Az '56-osok és a forradalom öröksége a csendes-óceáni térségben (tanulmány, megjelenés alatt a Földrajzi Múzeumi Tanulmányokban). Itt érdemes megjegyezni azt is, hogy Lakatos Géza magyar miniszterelnök Ausztráliában, Dálnoki Miklós Béla magyar miniszterelnök fia, Lajos (1919-1995) Új-Zélandon van eltemetve (55227/1995. halotti anyakönyvi kivonat), ami jelzi, hogy a térségbe való kivándorlás a magyar társadalom minden rétegét érintette.

⁴ L. különösen: Balázs Dénes: Magyar utazók Ausztráliában (In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 8. 1990. 37-42.). Balázs Dénes: Magyar honfoglalók Új-Zélandon (In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 10. 1991. 29-34.).

⁵ L. különösen: Kunz Egon: Magyarok Ausztráliában (Bp., Teleki, 1997.).

⁶ "Az első világháború előtt a magyar kivándorlás országútja Nyugat-Európán keresztül majdnem kizárólag Észak-Amerikába vezetett, és még a két háború közötti időszakban is csak Dél-Amerika csábított nagyobb számban kivándorlókat. Ausztráliát földrajzi helyzete, a hosszú hajóút és elszigeteltsége... az egyik legköltésesebb kitelepülésnek minősítette. Ezeknek az éveknek statisztikája igazolja, hogy magyar származású és anyanyelvű bevándorlók csak egész szórványosan érkeztek Ausztráliába" - összegezte egy 1946-os jelentés

Az ausztráliai magyar közösség

Az ausztráliai magyar diaszpóra kezdetei

Cook kapitány útjainak, felfedezéseinek híre lassan Magyarországra is eljutott. Az új-földrész, Polinézia, legnagyobb szigetéről, Ausztráliáról már 1795-ben e néven emlékezett meg Decsi Sámuel.⁷ Nem kellett sokáig várni az első magyarok felbukkanására sem. Jelenlegi adataink szerint az első magyar 1829-ben érkezett a déli kontinensre - fegyencként.⁸ Raphael Harrisról a korabeli fegyenclista állítja, hogy a Magyar Királyságban született.⁹

Nagyjából fél évvel Harris halála után, 1833 áprilisában ért partot az első olyan szabad magyar bevándorló, aki hazát cserélve végleg Ausztráliában maradt, és miután több államban is élt és dolgozott, végül Melbourne-ben halt meg 1875-ben.¹⁰ Friedman Ignác (Isaac Friedman) kereskedő volt, és Nagy-Britannián keresztül érkezett.¹¹ Aktív résztvevője - sőt motorja - volt a hobarti zsinagóga építésének, amely a legrégebben működő zsinagóga a kontinensen.¹²

Az 1830-1840-es években azonban Friedman mellett többen is érkeztek. Egy részük néhány évvel később továbbutazott, másik részük letelepedett. Az 1848/49-es szabadságharc veteránjai¹³ és rajtuk

az Ausztráliába irányuló magyar bevándorlás mérlegét (MNL XIX-j-1-k ADM 1945-1963 (Ausztrália) 5j. csomó).

⁷ Ez különösen annak a fényében érdekes, hogy Ausztráliában általában Matthew Flinders Terra Australisról szóló (A Voyage to Terra Australis című), 1814-ben megjelent könyvéhez szokták kötni az Ausztrália név megjelenését. Valójában Flinders már 1804-től használta az Ausztrália elnevezést, és nem ő volt e téren az első, hanem a spanyolok és a hollandok, akiknél már a 17. századi beszámolókból felbukkant az Ausztrália név. L. még:

https://web.archive.org/web/20140204174236/http://heritageaustralia.com.au/pdfs/Heritage%200609_Flinders%20Naming%20Aus.pdf, 2020.02.23, a magyar vonatkozásokra: Domaniczky Endre: Ausztrália magyar szemmel (Bp., 2018. 26, 59.)

⁸ Régebben a fegyencetől való származást sokan szégyellték Ausztráliában. Mára viszont a fegyenc-felmenők említése az ausztrál pedigre egyik fontos kellékvé vált (erre néhány példát l.: Domaniczky: i.m. 272-273.). Az egyénekhez hasonlóan a különböző ausztráliai népcsoportok hírnevét öregbíti, ha első tagjaik nem a 20. század második felének tömeges bevándorlási időszakában, hanem még a 19. században, s annak is lehetőleg az első felében érkeztek. Ilyen "érkezési elsőse" van például az angolok, skótok és írek mellett a lengyeleknek, görögöknek, zsidóknak - és Harrisnak köszönhetően a magyaroknak is. Viszonyításképpen érdemes megemlíteni, hogy míg az 1803-ban fegyencként érkezett első lengyelre emléktábla hívja fel a figyelmet egykori lakhelyén (l. bővebben: https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Potaski, 2020.02.23.) Hobartban, addig az első - egyébként gyakran zsidó vallású - magyarok, így Harris nevét ma már senki nem ismeri. Harris esete azért is érdemelne külön figyelmet, mert a deportáltat a családja is elkísérte (feleség 2 gyermekkel). Egy alaposabb, magyarországi és ausztráliai helyszíneken végzett kutatás (egy hasonló, több éves kutatás eredményeit l.: Domaniczky Endre: Adalékok az első szabad ausztráliai magyar bevándorló életrajzához (megjelenés alatt a Földrajzi Múzeumi Tanulmányokban) esetleg az első magyar származású rokoni, családi kapcsolatait is feltárhatná. Harrisra l.: Kunz Egon: Magyarok Ausztráliában (Bp., Teleki, 1997. 19.) és Domaniczky Endre: Ausztrál fővárosok: Sydney, Melbourne és Canberra (könyv - megjelenés alatt).

⁹ Hét évre ítélték orolopásért, 1829-ben érkezett Hobartba a York hajó fedélzetén. Büntetését többször szigorították. 1832 augusztusában New Norfolk mellett vízbe fulladt. A fegyenclista vonatkozó oldalát közli: Domaniczky E.: Ausztrál fővárosok... 28.

¹⁰ Sírja ott porlad a carltoni temetőben, bár e sorok írója több alkalommal is felhívta rá a helyi magyar közösség és a magyar hatóságok figyelmét. A sír fényképét l.: Domaniczky: i.m. 315.

¹¹ Részletes életrajzát angolul l.: E. F. Kunz: The Rev. Isaac Friedman. A colonial career (In: Australian Jewish Historical Society 1968/5.), újabban és bővebben: Domaniczky: Adalékok...

¹² A zsinagóga fényképét l.: Domaniczky: i.m. 135.

¹³ Magyarországon többük emléke is fennmaradt. A tragikus sorsú Mednyánszky Cézárnak Sárközi György állított emléket (Mint oldott kéve c. regényében), a jó humorú Farkas Mártonról (1820-1893) pedig mind

kívül még néhány, korábban már Magyarországról elköltözött személy¹⁴ az 1851-es victorai aranyláz hírére érkeztek Ausztráliába. A kiegyezés hírére azonban ez a néhány tucat - maximum "70-100"¹⁵ - személyből álló közösség megfogyatkozott.

Magyarok Ausztráliában 1867-1914 között

A kiegyezést követő időszakban nemcsak bevándorlók, de utazók is érkeztek Magyarországról Ausztráliába. Az ausztrál statisztikák az Osztrák-Magyar Monarchiából bevándorlók számát általában egyesítve közlik. Az első teljes adatsor a Monarchia fennállásának időszakából 1881-ben, az utolsó 1911-ben készült. Gubányi Károly 1913-ban megjelent könyvében alkalmazott becslését alapul véve az Osztrák-Magyar Monarchiában született ausztráliai lakosok nagyjából egynegyede lehetett magyarországi honos.¹⁶ Ez az 1881-es adatokra alkalmazva nagyjából 250, az 1911-es adatokra vonatkoztatva nagyjából 700 fős Magyar Királyságból¹⁷ származó helyi lakost jelent, akik közül talán a fele lehetett magyar nemzetiségű.

Ebben az időszakban a politikai menekültek helyét átvették a gazdasági okból érkezők: telepesek, szakemberek, új életet kezdők. A két legtipikusabb és legismertebb magyar példa ebből a korszakból a két mérnök: Gubányi Károly (1867-1935) és Haussegger Árpád (1875-1951) esete. Az előbbi, a már befutott szakember, aki végül hazatért, és az ambiciózus fiatalember, aki végleg Ausztráliában ragadt. Sorsuk közös eleme, hogy mindkettejük pályáját megtörte az I. világháború.

Gubányi farmerként képzelte el a jövőjét a déli kontinensen, és később is pozitívan emlékezett vissza a magyarországihoz képest széleskörű politikai (általános és titkos választójog) és szociális jogokra

Vadona János (Vadona János: *Öt világrészből*, Bp., Hornyánszky, 1893. 58-59.), mind Gubányi Károly (Gubányi Károly: *Ausztrália*, Bp., Lampel, 1913. 232.) megemlékezett. Farkas sírját végül a helyi magyar közösség és a magyar állam közösen újította fel (az előzményeket és a sír jelzetét és képét l.: Domaniczky Endre: *Az ausztráliai magyar sírok jövője* (In: Béli Gábor et al (szerk.): *Ut juris ordo exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapjára* (Pécs, Publikon, 2016. 65-75.). Vékey Zsigmondról l.: Kunz: i.m. 76-80. és Domaniczky: i.m. 60., 126-127.

¹⁴ A korai magyar bevándorlók közül a legismertebbé Levinyi Ernő (1818-1905) vált, egy szepességi cipész sokadik gyermeke, aki előbb Európában tanult aranyművesként, majd az ausztrál aranymezőkön megtalálta a szerencséjét. Melbourne-től mintegy másfél órás autóútra, Castlemaine-ben található rezidenciáját Budának nevezte el. Több munkája található ausztrál gyűjteményekben (l. bővebben és képekkel: Domaniczky i.m. 108, 337.). Az épület múzeum, kertje védelem alatt áll. A múzeum, amely ápolja a magyar hagyományokat, magyar állami támogatásának szükségességét több alkalommal - mindeddig eredménytelenül - felvettem.

¹⁵ Vö.: Kunz Egon: *Magyarok Ausztráliában* (Bp., Teleki, 1997. 81.).

¹⁶ Gubányi 1913-ban megjelent könyvében azt írta: "*Az állami statisztikai hivatal legutóbbi kimutatása szerint, Magyar-osztrák monarchiából bevándorlottak közül, öt év alatt, 232-en tették le az ausztráliai honpolgársági esküt. Ebből a számból körülbelül 58 egyén volt magyar honos.*" (Gubányi: i.m. 232.) A legutóbbi kimutatás az 1911-es népszámlálás adataira lehet, amely szerint 2774, Osztrák-Magyar Monarchiában született személy élt Ausztráliában. Gubányi adatai az 1906-1911 közötti időtartamra vonatkoznak. Gubányi az állampolgársági esküt tett személyek számát idézi, de nincs okunk kételkedni az általa megadott egynegyedes arányban. A két birodalomrész közötti aránytalanságot két tényező is indokolja. Egyrészt a németek hagyományosan korán érkeztek Európából (elegendő itt csupán Augustus Alt-ra, a fegyenctelep első földmérőjére utalni, aki német származású brit alattvalóként érkezett még 1788-ban az Első Flottával a kontinensre), és folyamatos bevándorlás mellett gyorsan közösségeket alapítottak a különböző ausztráliai gyarmatokon. Másrészt a 19. század végétől egyre jelentősebb méreteket öltött a de iure a Magyarországhoz, de facto Ausztriához tartozó Dalmáciából való kivándorlás. A dalmátokat a helyi (ausztrál, új-zélandi) statisztikák általában osztrákként/németként vették nyilvántartásba. Fentiekre tekintettel - a Gubányi által megadott arányszám alkalmazásával - az 1911-es statisztika alapján nagyjából 700 Magyar Királyságban (tehát Magyar- és Horvát-Szlavónországban) született egyén élhetett Ausztráliában. Az első teljes körű, az Osztrák-Magyar Monarchiából származó lakosokat is nyilvántartó statisztika 1881-ben készült, és összesen 1024 Ausztria-Magyarországon született lakost vett nyilvántartásba. A dualizmuskori ausztrál statisztikák adatait l.: Domaniczky: i.m. 516. A dalmátokra l. még: 74.

lj.

¹⁷ Magyarország és Horvát-Szlavónország együtt.

Megjelenésre befogadva a Magyar Földrajzi Múzeum Trianon-konferencia tanulmánykötetébe – A kézirat idézhető a szerzők engedélyével

(nyugdíj, szociális segélyek).¹⁸ Haussegger Árpád,¹⁹ a budapesti Ganz gyár melbourne-i képviselője évtizedeken keresztül önszorgalomból intézte a Magyarországról érkezők ügyes-bajos dolgait,²⁰ egy jól induló hazai karriert adott fel fejest ugorva az ismeretlenbe. Pár év után úgy tűnt, a váltás nem töri meg pályafutását, ám a világháború közbeszólt, és Haussegger - bár az internálást szerencsés módon elkerülte - folyamatos ellenőrzésnek és zaklatásnak volt kitéve a háborús évek alatt.²¹

Magyarok Ausztráliában az I. világháború időszakában (1914-1920)

Kunz Egon számításai szerint 1914-ben nagyjából 3000, az Osztrák-Magyar Monarchiában született személy élhetett Ausztráliában. A történelmi Magyarország területén született magyarok számát

¹⁸ Vö.: Gubányi 1913. 234-253., valamint Gubányi egy 1919-es levelét (dátum nélküli töredék), amelyet valószínűleg József bátyjához írt: „...lennék egy gazdag, szabad állam sikereiben gyarapodó polgára...” Gubányi-hagyaték, Magyar Földrajzi Múzeum, Érd. Gubányira 1.: Kubassek János: Gubányi Károly szerepe Kelet-Mandzsúria földrajzi megismerésében (Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1985. 45-50), újabban: Domaniczky Endre: Gubányi Károly, a tudós mérnök (1867-1935) (Kézirat, 2020).

¹⁹ A Melbourne-be érkező magyarokat évtizedeken keresztül segítő Haussegger Árpád József gépész- és elektromérnök (Kassa, 1874 - Melbourne, 1951) 1874.11.03-án született Kassán Haussegger Henrik és Omachel Róza gyermekeként (fényképét l.: KUNZ 1997. 102., a sírjáról készült képet: Domaniczky i.m. 316.). 1893-ban jelesre érettségizett a budapesti piarista gimnáziumban (Budapesti Hírlap 1893.07.23. 11., Pesti Napló 1893.08.13. 20-21.). Ezt követően a budapesti Műegyetemre járt, ott is végzett 1899-ben (KUNZ 1997. 102.). Egyetemi tanulmányait követően oktatóként helyezkedett el, 1900-ban a Budapesti Állami Felső Ipariskola ösztöndíjas tanárjelöltje volt (Magyarország Tiszti Cím- és Névtára 1900. 352.). Ugyanebben az évben - valószínűleg már a Ganz munkatársaként - ellátogatott a párizsi világkiállításra. 1901 júliusától Melbourne-ben működött mint a Ganz Gyár villamos osztályának mérnöke. Kiküldetése 5 évig tartott, de Haussegger is ideiglenesnek gondolhatta. Ezt támasztja alá, hogy külföldi tartózkodása alatt is ápolta magyarországi kapcsolatait, így például 1904-ben a Magyar Mérnök- és Építész Egylet tagjává választották (MMÉE Heti Értesítő 1904.12.18. 257.). Haussegger ekkoriban elsősorban a városi ívlámpák meghonosításával foglalkozott, 1904-ben például Prahran városrész főutcájának, a ma is népszerű Chapel Streetnek a villamosításában működött közre (mint erre közel négy évtizeddel későbbi nekrológia is utalt, Argus 1951.08.08. 26.), illetve 1902-1903-ban ő vezényelte le a Mt Lyell Bányatársaság (működött: 1893-1994 között) queenstowni (Tasmania) üzemének villamosítását (North Western Advocate & Emu Bay Times, 1903.01.09.3). 1906 közepén hazatért, de nem találta a helyét, ezért még az év végén visszatért Melbourne-be. Ekkor már valószínűleg hosszabb időre kívánt berendezkedni, hiszen 1909-ben Launcestonban megnősült (Daily Telegraph Laun., 1909.02.24. 3.), egy vámtisztviselő unokáját vette el feleségül (Ruffin Lilian Henrietta Campbell (1892-1969) Perthben született, de a család tasmaniai származású volt, bővebben: www.launcestonfamilyalbum.org.au/detail/1031019/henrietta-campbell, 2020.03.25.). A párnak az évek során hat gyermeke született, a lányok (Olga és Marcia) angol, a fiúk magyar neveket kaptak (László például felnőttként is Laczi néven volt ismert, l.: The Advertiser Adelaide 1938.03.05.24., illetve The Age 1951.08.08.2.). Vilmos Árpád, László Péter, Kálmán Mihály mind mérnökök lettek, az utolsó fiú, Zoltán Reginald még csecsemőként meghalt (1911.02.07-én, The Prahran Telegraph 1911.02.18.1.). A pár eredetileg azt tervezte, hogy felváltva élnek Melbourne-ben és Budapesten (Critic, 1909.02.27.6.), és az 1910-es évek elején náluk vizitáló Gubányi szintén egy kétnyelvű családot örökölt meg könyvének lapjain (Gubányi 1913. 232-233.). A világháború kirobbanása azonban egyrészt megghiúsította a kontinensek közötti ingázást, másrészt megtörte a család fő újra felívelő karrierjét. Haussegger a világháború alatt mint ellenséges állampolgár zaklatásoknak volt kitéve. Szerencsére az internálást sikerült elkerülnie, és a világháború végén mint újdonsült csehszlovák állampolgár kérelmezte a honosítását. Az állampolgársági esküt 1922.01.21-én tette le (Commonwealth Gazette 1922.02.09.170.). Élete hátralévő részében mérnökként dolgozott egy liftgyártó cégnél, és annak helyettes vezetőjeként halt meg 1951.08.07-én (egy üzleti ebéd során). Haussegger a világháború után nem tért vissza hazájába, de élete végéig kereste a magyar kapcsolatokat. Már idős emberként, a II. világháború után a Népszava szerkesztőségéhez írt egy levelet, amelyben Vas Gereben munkáit kérte magának kiküldetni (Népszava, 1947.12.28.11.).

²⁰ L.: Gubányi 1913. 232-233., Sz Weress 1936. 41-42.

²¹ L.: Kunz 1997. 112.

Megjelenésre befogadva a Magyar Földrajzi Múzeum Trianon-konferencia tanulmánykötetében – A kézirat idézhető a szerzők engedélyével

ugyanekkor 2-300 fő közé tette.²² Ez egy folyamatosan növekvő szám volt, tekintettel az elmúlt évtizedben megélénkülő kereskedelmi kapcsolatokra.²³ A háború itt, a feszültségektől telített Európától távol, a derült égből csapott le,²⁴ rövid idő alatt teljesen szétzilálva a több évtized alatt létrejött gazdasági, sőt az emberi kapcsolatokat is.

A gazdasági kapcsolatok magyar vonatkozásban csak mintegy fél évszázaddal később, a sydneyi főkonzulátus megnyitását követően (1967) kezdtek újból kiépülni. Az emberi kapcsolatokat a háború szintén megterhelte, bár a többségi társadalom dühe elsősorban a legnagyobb számú német közösséget sújtotta: kollektíven²⁵ és egyénileg is. Az egyes személyekkel szembeni korlátozó intézkedéseket²⁶ a rögtön a háború kirobbanását követően megalkotott *A háborús óvintézkedésekről szóló törvény* és annak későbbi módosításai tették lehetővé.²⁷

A korlátozások nem csak az ellenséges állampolgárokat, hanem az akár már Ausztráliában született, de ellenséges országból származó állampolgárokat is sújthatták, elsősorban azért, mert a jogszabályok tág diszkrecionális jogkört biztosítottak a hatóságok számára. Lássunk néhány magyar szempontból releváns példát! Haussegger Árpádot például állandó megfigyelés alatt tartották, majd tulajdonát zárolták, de a háború végén nem utasították ki, pedig még akkor is csupán magyar állampolgársággal

²² Vö.: Kunz 1997. 111-113. Ez nagyjából hasonló adat, amit Gubányi módszerét alapul véve fentebb én is felvettem.

²³ Itt csupán utalni lehet az 1910-re kiépülő térségbeli konzuli hálózatra (Vö.: Domaniczky Endre: Centralizációs és decentralizációs tendenciák a délkelet-csendes-óceáni magyar külképviseleti hálózatban (JURA 2019/2. 257-262.), az 1910-es években meginduló közvetlen hajójáratokra. Gubányi is észlelte a magyar jelenlét rövid idő alatt történő megerősödését, amikor közvetlenül hazatérése után így írt *Camberra* című cikkében (Budapesti Hírlap, 1913.06.14. 2-3.): *„Amint tavaly a magyar társaság hajói, az Atilla vezérlete alatt megjelentek az ausztráliai vizeken, a magyar trikolór már jól ismert szín lett Sydney kikötőjében. A Turul, a József-Ágost, a Tisza István rendes időközökben megjönnek és az „Austral-Adriatic“ járat, — amint itt hívják — úgy látszik, minden tekintetben sikerült vállalkozás, Ezzel összefüggésben az is érdekes, hogy ma már nem jó meglepetésszámba, ha Sydney üzleteiben magyar áruval és Made in Hungary felirású gyártmányokkal találkozunk, vagy hogy messze a földrész belsejében magyar gyártású elektromos-művek és Budapesten készült villamoslámpák világítják a gyárakat és bányatelepeket. Aztán a magyar szó sem oly ritkaság már itten. Bizonyos, hogy Sydney fő utcáin nem volna tanácsos valami nagy titkot kifecsegni — magyarul.”*

²⁴ Egy német hadifogoly, Friedrich Meier hadifogságban írt naplójának kezdő sorai ezt a váratlan hirtelenséget örökítették meg: *„Melbourne, August 18, 1914. Szombati (aug. 15.) megérkezésünkkor megtudtuk, hogy háború tört ki Németország és Ausztria, illetve Anglia, Franciaország, Oroszország, Szerbia és Belgium között. Egy ór (a tengerészettől) szállt fel a hajóra, és a Lothringen horgonyt vetett Hobsons Bayben, Williamstown közelében. Nekünk a hajón nem volt drótnélküli távirónk, így az Antwerpenben megkezdett 47 napos utazásunkat követően ellenére hadifogságba kerültünk...”* (www.sl.nsw.gov.au/sites/default/files/transcript_item_54_friedrich_meier.pdf, 2020.03.26.)

²⁵ A német hangzású települések és helynevek átnevezésére minden tagállamból lehet példákat hozni, a legnagyobb szabású intézkedésre azonban Dél-Ausztráliában került sor, ahol 69 német eredetű település- és körzetnevet változtattak meg (a dél-auztráliai parlament által megalkotott Nomenclature Act 1917 által adott felhatalmazás keretében, 1918.01.10-i hatállyal), ezek töredéke kapta vissza az eredeti nevét a 20. század további részében. Érdekes, hogy a legnagyobb német származású lakossággal rendelkező Queenslandban ennél jóval kevesebb (14) névváltoztatásra került sor (Vö.: ausztrál statisztikák 1911, www.abs.gov.au (2020.03.26.), a törvény szövegét: www.austlii.edu.au, a településneveket összegyűjtve, államonként: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Australian_place_names_changed_from_German_names, 2020.03.26.)

²⁶ Az intézkedések már eredetileg (1914) is széles skálán mozogtak: az adott személy rendszeres előállításától, az adott helyen való tartózkodás, a személyes találkozásoktól való eltiltás előírásán keresztül a táborba zárásig, illetve a háború végeztével történő kiutasításig terjedhetett. Később (1916-ban) ezt polgári jogaik és kötelezettségeik, valamint tulajdonjoguk korlátozásának lehetővé tétele követte.

²⁷ Az alapjogszabály a *War Precaution Act 1914* volt, a módosításai ugyanezt a nevet kapták (ha az adott évben több ilyen törvényt hoztak, akkor sorszámmal. Az alapjogszabályt és öt módosítást együttesen *War Precaution Act 1914-1918* néven hivatkozták), l.: www.austlii.edu.au (2020.03.26.).

rendelkezett.²⁸ A volt melbourne-i osztrák-magyar tiszteletbeli konzul, a széles körben ismert Carl Pinschoff, aki akkor már évek óta brit alattvaló volt, viszont vidéki nyaralójában házi őrizetbe került.²⁹ Az internáltak számáról és összetételéről még mindig keveset tudunk - mindkét országban. A mintegy 7000 internált többsége német volt, de csak mintegy kétharmaduk volt hadifogoly - többségük valamely hajóról került fogságba -, egyharmaduk ausztráliai születésű.³⁰ Kezdetben a kontinens különböző részein állítottak fel internálótáborokat,³¹ a háború végére azonban a Liverpool (Sydney NSW) melletti tábor (Holsworthy) vált központi létesítménnyé.³² A téma Ausztráliában is kevésbé kutatott, de jelenlegi ismereteink szerint az internáltak többsége német volt, a Monarchia területéről származókon belül a szláv nemzetiségűek (dalmátok, horvátok, lengyelek, csehek, szlovákok) domináltak. Kunz Egon adatai szerint 1918 elején *“csupán 26 magyar volt a táborban.”*³³ A korabeli magyar forrásokban is nagyjából ekkora szám szerepel. A Belügyi Közlöny 1915-1917 között rendszeresen közzétette a magyarországi illetőségű internáltak adatait, ezekben 23 Ausztráliában és 2 Új-Zélandon internált személy szerepel.³⁴ A lista biztosan nem teljes,³⁵ árnyaltabb kép az ausztrál, új-

²⁸ Kunz 1997. 112.

²⁹ Életrajzát l.: <http://adb.anu.edu.au/biography/pinschoff-carl-ludwig-8052> (2020.03.26.), az internálását követelő egyik cikk: Meyer and Pinschoff - Not yet Interned (Graphic of Australia, 1916.03.31. 4.). Pinschoff sem járt rosszul, mert az új-zélandi osztrák-magyar tiszteletbeli konzult (Eugene Langguth, Auckland) viszont táborba is zárták, kollégáját pedig Ausztráliába internálták (<https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C2617361>, 2020.03.26.). Hasonlóan a Sydneyi Osztrák-Magyar Főkonzulátus munkatársának, Johann Predlnek az internáló táborból 1917.10.15-én írt levelét (Haus-, Hof-, Staatsarchiv, Bécs).

³⁰ Vö.: <https://theconversation.com/in-their-own-words-internees-tell-of-life-in-our-german-detainment-camps-103328> (2020.03.26.).

³¹ A korban ezeket angolul koncentrációs tábornak is nevezték! (l. pl.: www.sl.nsw.gov.au/blogs/interned-australia-enemy-aliens-imprisoned-during-first-world-war, képaláírás, 2020.03.26.), www.migrationheritage.nsw.gov.au/exhibition/enemyathome/holsworthy-internment-camp/index.html, képaláírás (2020.03.28.), valamint a Sydneyi Osztrák-Magyar Főkonzulátus munkatársának, Johann Predlnek az internáló táborból 1917.10.15-én írt levelének fejlécét (Haus-, Hof-, Staatsarchiv, Bécs).

³² A Holsworthy tábor 1915 és 1920 között működött. A létszáma folyamatosan változott, 1915-ben a más távol-keleti táborokban (például: Szingapúr) fogvatartottakat is ide csoportosították. Az eredetileg Szingapúrban (Belügyi Közlöny 1915/18. 322.) fogvatartott Déry Emil tengerész (fotója megtalálható az Ausztrál Nemzeti Levéltár Archívumában), akiről Kunz azt írja, hogy végigjárt több ausztrál internálótábor is (Kunz 1997. 112.) ekkor kerülhetett Ausztráliába. 1918 tavaszán az internáltak egy részét kiengedték, ekkor a továbbra is a táborban maradó 4519 főből 805 volt Monarchiabeli (Kunz 1997. 112.). A táborban 1918 végén megjelent az influenza, pusztítása közel száz halálos áldozattal járt. Az utolsó ember 1920.05.05-én hagyhatta el a tábor. A többségüket deportálták. Átfogóan l.: https://dictionaryofsydney.org/entry/holsworthy_internment_camp_during_world_war_i (2020.03.26.). Déry Emil kapitány Dr. Déry Emil haditengerészeti főtorzservos elsőszülött fia volt. 1918 márciusában apja temetésén azért nem tudott részt venni, mert még mindig hadifogságban volt (Magyarország, 1918.03.02. 7., Pesti Hírlap 1918.03.03.10., rangjára: Pester Lloyd 1918.03.02.4.).

³³ Kunz 1997. 112.

³⁴ Ebből eredetileg 13 fő új-dél-walesi, 5 nyugat-auztráliai, 4 queenslandi és 1 dél-auztráliai táborokba került, később valószínűleg - ha nem bocsátották el - mindenkit Liverpoolba telepítettek át, mert a többi tábor bezárták. A 23 főből rokonok értesítése címe (illetőség) szerint: Fiume: 7, Budapest: 5, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm: 1, Tolna vm: 1, Vas vm: 1, Abaúj-Torna vm: 1, Pozsony vm: 1, Ugocsa vm: 1, Bereg vm: 2, Torontál vm: 1, Brassó vm: 1, Szepes vm: 1. Életkor szerint: 20 alatt: 3, 20-30 között: 11, 30-40 között: 6, 40 felett: 3 fő. További adatokat l.: Belügyi Közlöny (BK) 1915/18., BK 1915/40., BK 1915/49., BK 1916/11., BK 1916/35., BK 1916/60., BK 1917/1. Összehasonlításképpen fontos megemlíteni, hogy egy, a magyar külügyminisztérium anyagában talált, 1946-ban készült jelentés a II. világháború során internált magyarok számát kb. 30-ra becsülte a nagyjából ezer fős ausztráliai magyarságon belül, *“...azonban legtöbbjüknek sikerült egy-két hónap múlva jóhiszeműségük és ártatlanságuk igazolása után kiszabadulni.”* (MNL XIX-J-1-k (Ausztrália adm. 1945-1964.) 5f cs. 1946. szeptemberi aláírás nélküli jelentés). Az új-zélandi internáltak elemzését l. lejjebb.

³⁵ Például a magyar listában elsősorban, de nem kizárólagosan katonák szerepelnek, de van benne polgári személy is, viszont a korábbi osztrák-magyar diplomáciai személyzet tagjai (akikről más forrásból tudjuk, hogy internálásra kerültek) nem szerepelnek benne.

zélandi, brit, osztrák és magyar iratok feltárása révén lenne elérhető. Jelenleg azt sem tudjuk számszerűsíteni, hogy a háború előtti magyar közösségből hány főt, kiket, mikor és hogyan toloncoltak ki a háború végén Ausztráliából.³⁶

Magyar betelepülés az I. világháború után (1920-1939)

Az I. világháborút követően az Osztrák-Magyar Monarchia feldarabolásával jelentős számú magyar nemzetiségű lakosság került az utódállamokhoz. Sokan maradtak, mások a menekülést választották. Az újrakezdés akár Magyarországon, akár máshol nagy nehézségekkel járt, de míg az új államokból a kisebbségi sors kilátástalansága, Magyarországról elsősorban a földkérdés megoldatlansága miatt keltek útra. *„Ausztráliát földrajzi helyzete, a hosszú hajóút és elszigeteltsége az egyik legkevésbé ismerte és egyik legköltésesebb kitelepülésnek minősítette, ”*³⁷ ráadásul az ausztrál bevándorlási törvényt 1920-ban megszigorították, 5 évre eltiltva az egykori ellenséges államok állampolgárainak beáramlását.³⁸ A törvénynek köszönhetően a határokkal szétszakított magyarság különböző feltételekkel vándorolhatott be az 1920-as évek első felében az országba. Az utódállamok (kivéve: Ausztria) állampolgárként és annak útlevelével vagy más államokon keresztül, azok útlevelével. Jugoszláv útlevéllel például már az 1920-as közepén megjelentek a horvátok és szlovének Victoria északi csücskében, Mildurában, amelyet mezőgazdasági művelés szempontjából egyébként már Gubányi is az egyik legjobbnak tartott.³⁹ Köztük már voltak magyarok is, és - mint jelen sorok írója saját konzuli gyakorlatában is észlelte - valószínűleg a határon átnyúló rokoni kapcsolatoknak köszönhetően már az 1920-as évek végétől Zala és Somogy déli részeiről is települtek ide magyarok. Természetesen voltak, akiket a nagy kétség ragadott meg: Henrich Viktor építésmérnök Gubányi könyvét olvasva vágott neki az ismeretlennek, de annak ellenére, hogy 8 évet töltött a világgazdasági válságtól sújtott országban, végül a hazatérés mellett döntött.⁴⁰ Az 1920-as évek második felében érkezett Törökországból egy kisebb magyar csoport, illetve már az európai változások előszelét érezve, néhány család⁴¹ vagy egyedülálló.⁴² A szórványos bevándorlás ellenére Sydneyben volt annyi

³⁶ Az utóbbi években a németekre vonatkozóan jelentek meg már adatok és egyéni történetek. Magyar részről jelenleg a fentebbi tisztított adatok és a két egymást követő ausztrál szövetségi népszámlálás (1911, 1921) alapján következtethetünk trendekre. Az 1914-ben mintegy 2-300 fős magyar közösség 1921-re drasztikusan megfogyatkozott (35 fő), még akkor is, ha sejtethető, hogy a csehszlovák (119), román (104) és főleg a jugoszláv (609) számok alatt korábbi magyar állampolgárok is rejtőznek. Vö.: ausztrál statisztikák 1911, 1921 www.abs.gov.au (2020.03.26.). Kunz az állampolgársági listákat áttanulmányozva hasonló következtetésre jutott: az *„...ebben az időben állampolgárságot nyert román állampolgárok egynegyede magyar nevet viselt.”* Kunz 1997. 119.

³⁷ L.: MNL XIX-J-1-k (Ausztrália adm. 1945-1964.) 5f cs. 1946. szeptemberi aláírás nélküli jelentés.

³⁸ L.: *Immigration Act 1920* (51/1920-as törvény). A törvény szerint magyar (német, török) az, akit a bevándorlási tisztviselő annak minősít (l.: *Immigration Act* 3. § b.) pont). Vö.: www.austlii.edu.au (2020.03.26.).

³⁹ Vö.: Gubányi 1913. 88-89.

⁴⁰ Története könyvben is megjelent: Sz. Weress: *Ausztrália közéről* (Bp., 1936.). Maga Gubányi az 1920-as, barátja, Cholnoky Jenő az 1930-as években emelte fel szavát a kivándorlás (külön az ausztráliai kivándorlás ellen is).

⁴¹ A konzuli gyakorlatból több eset is említhető már az 1930-as évek első feléből. Többen más gyarmatokon (India, Szingapúr) vagy Nagy-Britannián keresztül érkeztek. A Svéd-házaspár: György és Márta (1910-2005) 1939-ben érkeztek Adelaide-be. Svéd Márta emlékét az adelaide-i egyetemen a Marta Sved Scholarship (matematikai ösztöndíj) őrzi.

⁴² Például a két magyar asztaliteniszező: Kelen István (1912-2003) és Szabados Miklós (1912-1962): Mindketten 1937-ben emigráltak Ausztráliába, és ott alapítottak családot.

magyar (“egynéhány tucat családfő”), hogy az 1930-as évek elején megalakuljon a magyar klub, amely egészen a II. világháború kitöréséig működött.⁴³

A magyarok száma az 1933-as népszámlálás szerint 156 fő volt (a mai országterületet tekintve), ami 1921-hez képest közel ötszörös emelkedést jelent, és amelyhez nyilvánvalóan hozzá lehetne adni még a jugoszlávként (2826), románként (112) és csehszlovákként (424) nyilvántartottak egy részét.⁴⁴ Erre tekintettel nem tűnik túlzásnak azt mondani, hogy az 1930-as évek második felére nagyjából újra 250 fő körül járhatott a magyar diaszpóra létszáma. Itt azonban meg kell említeni, hogy “1938 végétől 1940 elejéig... rövid másfél éven belül Sydneyben és környékén kb 300 család, Melbourneben kb 80 család telepedett le.”⁴⁵ Velük együtt az ausztráliai magyarság létszáma a II. világháború előestéjére nagyjából 1000-1100 főre növekedett.⁴⁶

Az új-zélandi magyar diaszpóra kezdetei

Új-Zéland, amely még Ausztráliánál is messzebb fekszik Magyarországtól, magyarságának vizsgálatát sziget voltából adódó izoláltsága még jobban megnehezítette. A diaszpóra korai történetére vonatkozóan mindmáig csupán Balázs Dénesnek, aki többször járt a térségben, és anyagait több részletben publikálta, illetve Kunz Egonnak az ausztráliai magyarsággal kapcsolatos kutatásai során - mellékesen - gyűjtött adatai állnak rendelkezésre.⁴⁷ E sorok szerzője három új forráscsoport⁴⁸ bevonásával tesz kísérletet a történet újragondolására.

Jelenlegi tudásunk szerint az első magyarok az 1850-es évek végén érkeztek Új-Zélandra.⁴⁹ A kalandos életű Gallik András (1818-1885) százados - egykori 48-as⁵⁰ veterán, később az amerikai

⁴³ L. bővebben: Kunz 1997. 120. és MNL XIX-J-1-k (Ausztrália adm. 1945-1964.) 5f cs. 1946. szeptemberi aláírás nélküli jelentés. Az első magyar klubot még az 1848-as menekültek alapították az 1860-as években Sydneyben (Vasárnapi Újság 1867. 483.).

⁴⁴ Vö.: ausztrál statisztikák 1933 www.abs.gov.au (2020.03.26.).

⁴⁵ Ezzel az első nagyobb hullámmal érkezett az 1940-es-1950-es években ismertté vált ausztrál magyar alkotók jelentős része (például: Orbán Dezső, Mészáros Andor, Fabinyi Andor, Molnár György - róluk l.: Domaniczky: im. 309-341.). Az idézet forrása: MNL XIX-J-1-k (Ausztrália adm. 1945-1964.) 5f cs. 1946. szeptemberi aláírás nélküli jelentés.

⁴⁶ Ehhez hozzá lehetne számolni még kb 2-300 fő második-harmadik generációs magyart is.

⁴⁷ Kunz 1997., különösen: 72, 75, 79. és Balázs Dénes: Magyar utazók Ausztráliában (Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 8. 34-42. Balázs Dénes: Magyar honfoglalók Új-Zélandon (Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 10. 29-34.) Hughes, Owen: Korai magyar telepések Új-Zélandon. Adalék (Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 12. 87-88.).

⁴⁸ Ezek a következők: (a) az 1841-1980 közötti új-zélandi állampolgársági statisztikákból kigyűjtött magyar származásúak adatbázisa (kézirat, a szerző sajátja); (b) korai új-zélandi joganyag (1841-1920) vizsgálata; (c) magyar utazók Új-Zélandról szóló beszámolóit. Ezen túlmenően használtam és hivatkoztam az új-zélandi történeti statisztikákat is.

⁴⁹ A Sydneyben már az 1840-es évek elején gyufagyártással foglalkozó *Wortmann Ignác* Új-Zélandra is exportált. Hogy az üzleti kapcsolatok létesítéséhez személyesen is oda kellett-e utaznia, az jelen állás szerint nem ismert. Vö.: Kunz 1997. 23.

⁵⁰ Nem ő volt az egyetlen ‘48-as veterán, aki Új-Zélandra is elvetődött: a végül Melbourne-ben (Ausztrália) letelepedő *Nyulasy Károly* (1827-1905) egy darabig Új-Zélandon is élt, egyik gyermeke ott is született (Kunz 1997. 74-75.). *Szabó-Gyallay Gusztáv* (Ógyalla, 1817-Sydney, 1875) alezredes pedig Aucklandben nősült meg (újra vagy még egyszer) 1861-ben (2479/1861. házassági anyakönyvi kivonat). Az eddigi adatok összevetéséből (Bona Gábor: Tábormokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban (www.arcanum.hu), valamint Kunz 1997. 72-73.) úgy tűnik, hogy a magát Ausztráliában Albert Gustave Gyulaynak nevező veteránnak két családja volt: egy Magyarországon és egy Ausztráliában. 1861-ben - egy évtizeddel a victoriái (Ausztrália) aranyláz után - aranyláz tört ki Otagóban (Déli-sziget déli része). Ennek hírére érkezett a helyszínre az aranybányászat iránt érdeklődő *Vékey Zsigmond* (Sátoraljaújhely, 1825-Budapest, 1890) százados, szintén ‘48-as veterán. Csúppán néhány hétig tartózkodhatott Új-Zélandon, itt létének maradandó nyoma egy Otagóról írt könyv, amely több

polgárháború unionista katonája - valamikor az 1850-es évek második felében szállt partra matrózként Új-Zélandon (véltetően Aucklandben) az Egyesült Államokból.⁵¹ Vele nagyjából egy időben érkezhetett Drexler Henry, akinek nevét a korai új-zélandi honosítási törvények⁵² egyikének melléklete tartalmazza.⁵³ Korai telepesként érkezett Ausztráliából a pesti születésű Baume József⁵⁴ és felesége 1862-ben az aranyláztól felbolydult Otago központjába, Dunedinbe. Baume két gyermeke itt született, közülük a fiú: Frederick E. Baume (1862-1910) ismert politikus lett a századfordulón,⁵⁵ leszármazottai pedig Ausztráliában futottak be szép karriert.

Végül itt kell megemlíteni, hogy az ausztráliai pionír, Friedman Ignác (1805-1875) egyik fia, Frederick Louis (későbbi nevén: Lewis) Friedman (1844-1891) fiatalon - 1870/1871 körül -

kiadást is megélt Ausztráliában (Otago, its Goldfields and Resources (Melbourne, 1862). L. még: Kunz 1997. 79. és Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban, www.arcanum.hu).

⁵¹ L.: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái 3. kötet 976-978., Balázs Dénes (szerk.): Felfedezők Lexikona (Bp., Panoráma, 1993. 133.), Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban (www.arcanum.hu), valamint Kenyeres Ágnes (főszerk.): Magyar Életrajzi Lexikon (www.arcanum.hu). Életútjának legjobb összefoglalása: Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Gömör- és Kishont (www.arcanum.hu). A fenti adatok kiegészítéseként fontos megjegyezni, hogy Gallik a keresztlevele szerint 1815.11.28-án született Rozsnyón. Új-zélandi és ausztráliai útjára valamikor 1857-1860 között kerülhetett sor, mert 1860. június 2-án - az 1860-as egyesült államokbeli népszámláláson - már Ohio államban (Washington városban) állatorvosként vették fel az adatait. Amerikai irataiban Gallikként, illetve Gallik Gallikként írta a vezetéknevét, és minden iratában eltérő születési dátum szerepel (www.ancestry.com). 1881-ben amerikai állampolgárként tért vissza Magyarországra (amerikai útlevéllel).

⁵² 1845-1866 között a honosítás ún. honosítási törvényekkel (Naturalisation Act) történt, amelyet évente, esetenként többévente egyszer újra megalkottak, és amelyek melléklete jóváhagyta a két törvény között kormányzói engedéllyel honosított személyek névsorát, illetve külön a törvény mellékletében felsorolt személyek honosítását is. Henry Drexler neve az 1862-es törvény mellékletében szerepel. Magyaroként ő az első, de az Osztrák-Magyar Monarchia területéről érkezők között legkorábban a csehek azonosíthatóak be (vö.: három Csehországból érkező telepest az 1861-es honosítási törvény mellékletében). L.: <http://nzlii.org> (2020.03.28.).

⁵³ Az 1862-es honosítási törvény mellékletében szereplő Henry Drexler 1860.01.01-re visszamenő hatállyal került honosításra (tehát akkor már biztosan ott élt). Annyit tudunk róla, hogy honosítása időpontjában a pár évvel korábban (1853) alapított Invercargillben élt, foglalkozása ács és asztalos volt. 1864-ben megnősült (l.: 5108/1864. házassági anyakönyvi kivonat, a feleség neve: Christina Little), majd eltűnt a forrásokból (Nem tudjuk, mikor és hol halt meg, és az eredeti magyar adatait is csak valószínűsíteni tudjuk (Dressler Henrik Gyula Sándor, Pest, 1844.04.23., r. kat. anyakönyvek)). Tovább lépést az jelenthetne, ha az Új-zélandi Nemzeti Levéltárban lévő honosítási anyagát (20/1862. akta) megismerhetnénk).

⁵⁴ Baume 1822-ben született Pesten, és 1859-ben érkezett Melbourne-be Angliából. Fényképészként (több fényképe is fennmaradt) dolgozott, a város központjában, a Bourke Streeten volt üzlete. 1861-ben vette feleségül a német bevándorló Emilie Ehrenfriedet (1840 k - 1925, 2246/1861. VIC házassági anyakönyvi kivonat, 472/1925 halotti anyakönyvi kivonat). Az 1862-es évben még szerepelt a hirdetése a melbourne-i kisokosban, de a fia, Frederick 1862.06.13-án már Dunedinben született (14420/1862 születési anyakönyvi kivonat). Valószínűleg itt is fényképészként dolgozott. Leánya, Frances ugyancsak Dunedinben született 1864-ben (17397/1864 születési anyakönyvi kivonat, 33811/1946 halotti anyakönyvi kivonat). Ezt követően Baume évekre eltűnt a forrásokból, hogy 1870-1872 között Stawellben (Victoria, Ausztrália) bukkanjon fel ismét, mint fényképész (l.: Rates book... www.ancestry.com, 2020.03.28.), később Hay-ben (NSW) tűnt fel, aztán a két állam között ingázott. Legutolsó említése 1895-ből származik, 1910-ben fia halálakor már néhaiként hivatkoznak rá (Vö.: The Riverine Grazier 1874.01.14.2., Avoca Mail 1879.05.16.2., Australian Town and Country Journal 1895.04.13.25., Hebrew Standard of Australasia 1910.06.03.13.). Jelenleg nem tudni, hol és mikor halt meg. L. még: Kunz 1997. 66.

⁵⁵ Baume ügyvéd lett, a Liberális Párt tagja, 1902-1910 között pedig Auckland város egyik képviselője volt az új-zélandi parlamentben (<https://teara.govt.nz/en/biographies/2b11/baume-frederick-ehrenfried>, 2020.03.28.). Amerikai nőt vett feleségül (Rosetta Lulah Baume, 1871-1934), aki később az első női országgyűlési képviselőjelöltként vált ismertté. Négy gyermekük született, leszármazottaik között több ismert ausztrál közéleti személyiség is található. Vö.: Kunz 1997. 66.

átköltözött Új-Zélandra. Christchurchben telepedett le, ott nősült meg,⁵⁶ gyermekei - akik révén Friedman neve ma is virul Ausztráliában és Új-Zélandon - is ott születtek.⁵⁷

Ausztráliától eltérően Új-Zélandon nem alakult ki a 48-asokból álló kis közösség, mert a veteránok többsége a régió központjaiban: Melbourneben és Sydneyben, valamint ezek környékén élt. Az első magyarok azonban viszonylag korán, a gyarmat létrejöttét (1841) követő két évtizeden belül megjelentek Új-Zélandon. A magyarság tehát akárcsak Ausztráliában, itt is kezdetektől részt vett az államépítésben, sőt a második generációs Baume révén korán megjelent a politikai életben is (ez Ausztráliában csak a 20. század második felében⁵⁸ történt meg).

Magyarok Új-Zélandon 1867-1914 között

1867-ben magyar szempontból - ahogy Ausztrália vonatkozásában láthattuk - új korszak kezdődött. A kivándorlás fő céljává a politikai üldöztetés helyett az anyagi biztonság megteremtése lépett elő. “[A]zt ma már mindenki tudja, hogy a haza ott van, ahol az ember jómódban élhet” - írta a Csongrádi Újság az Új-Zélandon letelepedő Kollát Lajos (1881-1948)⁵⁹ útibeszámolójának felvezetőjében.⁶⁰

A kivándorló munkakeresése során tapasztalatokat szerzett, az új közegbe beilleszkedett,⁶¹ és sok esetben végleg ottmaradt. Ausztrália és Új-Zéland esetében a távolság növekedésével egyrészt csökkent az útra kelők, másrészt a visszatérők száma. E távoli célpontok a 19. század második felében - a 20. század eleji, az Adriáról közvetlenül induló hajójáratok korszakát megelőzően - elsősorban valamely jelentősebb esemény révén kerültek az érdeklődés középpontjába. Ilyen esemény volt az 1850-es években a victoriai, az 1860-as években az otagói aranyláz.⁶² Ezek elültével maradtak a hétköznapi szakmák és tevékenységek: munkás,⁶³ farmer,⁶⁴ borász,⁶⁵ pincér,⁶⁶ kereskedő,⁶⁷ szabó,⁶⁸

⁵⁶ Eliza Ann Piercet 1878-ban vette el (l.: 1203/1878 házassági anyakönyvi kivonatot), 6 gyermekük született (4 lány, 2 fiú, 1879, 1881, 1883, 1885, 1887, 1890). Friedman 1891.12.02-án halt meg Christchurchben, ott is van eltemetve (Linwood Cemetery), 5922/1891. halotti anyakönyvi kivonat.

⁵⁷ Lewis 1844.08.26-án született Hobartban Friedman második házasságából és 1891-ben halt meg Christchurchben. Bővebben l.: Domaniczky: Adalékok...

⁵⁸ A legkorábbi magyar származású ausztráliai politikus *Andrew Mensáros* (1921-1991) 1968-1991 között képviselő, 1974-1980 között pedig Nyugat-Ausztrália energiaügyi minisztere volt (Domaniczky 2018. 328.).

⁵⁹ Életrajzára l.: Balázs Dénes (szerk.): Magyar utazók lexikona (Bp., Panoráma, 1993. 213.), valamint Balázs Dénes: Magyar honfoglalók Új-Zélandon (In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 10. 1991. 29-34.).

⁶⁰ Csongrádi Újság 1912.05.05.1.

⁶¹ A beilleszkedés nehéz volt, általában a második generáció járt sikerrel. Itt van például *Corich József* esete. Joseph Corich (1857-1919) Fiumében született. Az állampolgársági esküt 1890-ben tette le (2640/1890, 11684/1919 halotti anyakönyvi kivonat). Fia, John (1885-1931) azonban már Christchurchben szolgált rendőrként az I. világháború időszakában.

⁶² Érdekes módon az otagói aranylázat megelőzően Új-Zélandra is ellátogató, számos új tudományos eredményt felmutató osztrák expedíció (1857-1859, Novara-expedíció) eredményei nem váltottak ki jelentősebb visszhangot Magyarországon, pedig az expedíciónak voltak magyar nemzetiségű tagjai is (L. még: Novara-expedíció szócikk, Balázs Dénes (szerk.): Magyar utazók lexikona (Bp., Panoráma, 1993.284.).

⁶³ Például: *Reinfeld Jakab* (Jacob) (1834 k - 1903) Neszmélyen született és Hamburgból érkezett Wellingtonba 1875-ben. Greendale-ben, a Déli-szigeten telepedett le, 1877-ben megnősült (Caroline Goldsworthy, 1856/1877. házassági anyakönyvi kivonat), 1900-ban állampolgárságot szerzett (2146/1900. kérelem), és Új-Zélandon is halt meg (7953/1903. halotti anyakönyvi kivonat). *Richter Gábor* (1848-1917) a felvidéki Szomolnokon született, 1875-ben érkezett Wellingtonba. Kezdetben munkásként dolgozott, az Északi-szigeten New Plymouthban telepedett le. 1877-ban tette le az esküt, ekkor már zenetanárként működött (6373/1877. kérelem, 5861/1917. halotti anyakönyvi kivonat). *Horváth István* 1857 körül született Szekszárdon. 1894-ben, amikor állampolgárságot kapott, az északi-szigeti Kaharoa faluban élt (2854/1894. kérelem).

⁶⁴ Például: *Kálmán Frigyes* (Frederick Kelman) (1866-1937) Budapesten született, és 1896-ban már Geraldineben élt farmerként a Déli-szigeten. Az állampolgárságot 1908-ban kapta meg (2317/1908. kérelem, 21020/1937 halotti anyakönyvi kivonat). *Debreczeny Pál* (Paul) (1831-1911) Miskolcon született, 1882-ben az Északi-szigeten, Kumeroóban farmerkedett. Ugyanebben az évben kapta meg az állampolgárságot (3093/1882.

Megjelenésre befogadva a Magyar Földrajzi Múzeum Trianon-konferencia tanulmánykötetébe – A kézirat idézhető a szerzők engedélyével

molnár.⁶⁹ Új-Zéland ekkoriban a periféria periferiájának számított,⁷⁰ ahol is lehetett tűnni, például a sorozás⁷¹ elől. Ami Magyarországról nézve vonzónak tűnt benne egyrészt az, hogy *“Új-Zeelandban...*

kérelem). Családot is Új-Zélandon alapított, Napierben halt meg (rossz állapotú sírjának jelezete: Napier Old Cemetery E Block 12 Plot 944, www.findagrave.com, 2019.12.05.). *Bing Mór* (Morice Bing) (1830-1878) Nógrádban született, az 1860-as évek elején érkezhetett Új-Zélandra, ahol Christchurchben telepedett le, megnősült (Ann Smith, 6447/1863 házassági anyakönyvi kivonat), és birkákat tenyésztett. Az állampolgársági esküt 1871-ben tette le (1815/1871. kérelem). Christchurchben van eltemetve (1076/1878. halotti anyakönyvi kivonat).

⁶⁵ Például: az 1821 körül Magyarországon született *Samuel White* az 1860-as évek végén a Déli-szigeten, Hokitikában élt. Foglalkozása borász volt, az állampolgárságot 1869-ben kapta meg (3126/1869. kérelem). Az 1870-es években már földje volt a városban, 1881-ben fogadósként (Revell St) említette a választási névjegyzék. Róla tudjuk, hogy 1866-ban érkezett Új-Zélandra Sydneyen keresztül. *Jacob Lichtscheindl* Wellingtonban élt, ott nősült, gyermekei is ott születtek. 1876-os állampolgársági kérelme (265/1876. kérelem) szerint eredetileg magyar állampolgár volt. Az 1870-es évektől az Empire Hotel tulajdonosa (képét l.: Wellington City Libraries, Constable Postcard Collection. Az épületet 1973-ban lebontották, helyére épült 1984-ben az AON Centre irodaház a belvárosban (Willis St)).

⁶⁶ Például: *Barna Max Géza*, aki 1876-ban született Budapesten, és Aucklandban dolgozott pincérként, az állampolgárságot 1905-ben kapta meg (2735/1903. kérelem).

⁶⁷ Például: *Révai Dezső* (Herbert Roland) (1882-1945) Nagyváradon született. Valószínűleg azonos azzal a Révai Dezsővel, aki Magyarországon kereskedőként működött, de 1904 júliusában skandalumba keveredett Budapesten. Az esetet szinte valamennyi országos lap tárgyalta, interpellálták miatta a miniszterelnököt (Budapesti Napló 1904.07.14.5., Alkotmány 1904.07.15.6.). Révai 1904 decemberében érkezett Sydneybe, majd Aucklandben telepedett le, foglalkozása szerint kereskedő, az állampolgárságot 1910-ben kapta meg (396/1910 kérelem). Valószínűleg rokona az a *Révai Roland Miklós* (1893-1957), aki Budapesten született, és 1914.12.20-1915.03.27. között hadifogolyként internálva volt Új-Zélandon (BK 1915/37. 851), és a háború után Rotoruában élt, az állampolgársági esküt pedig 1923-ban tette le (1920/1/2278. kérelem).

⁶⁸ Például: *Bauman Emil* (1858-1923), aki Nagyváradon született, és európai, valamint amerikai vándoréveket követően 1877 körül telepedett le Aucklandban. Onnét előbb Ausztráliába, majd az USA-ba költözött, és 1903 körül tért vissza Új-Zélandra. Az állampolgárságot 1911-ben kapta meg, előbb Aucklandban, majd Whangareiben élt. 6 gyermeke született, és köztisztviselőként álló polgárként halt meg (1052/1911. kérelem), életrajzára l.: Northern Advocate 1923.11.12. *Spitz Jenő* (Eugene) (1874-1948) szintén Nagyváradon született, és 1905-ben érkezett Wellingtonba, majd Christchurchben telepedett le (St Albans városrészben). Szabóként dolgozott, az állampolgársági esküt 1911-ben tette le (2653/1911. kérelem). Békében élt túl két világháborút és a közép-európai határváltozások időszakát, Christchurchben is halt meg (18237/1948. halotti anyakönyvi kivonat). Ugyancsak szabó volt *Jakobovitch Dávid* (1845-1910), aki Budapesten született, majd Wellingtonban telepedett le, ott is nősült meg, és 1884-ben szerzett állampolgárságot (2717/1884. kérelem). 1901-ben már Sydneyben élt, feleségével és 5 gyermekével (2 fiú, 3 lány, vö.: 1901-es ausztrál népszámlálás), és ott is halt meg (7855/1910 NSW halotti anyakönyvi kivonat). Rookwoodban van eltemetve (Zone G, Sec. 1., Plot 223). Végül szabó volt a foglalkozása annak a *Joseph Goldstone*-nak aki 1877-ben született Csengerben, az Északi-szigeten telepedett le Feildingben, és 1908-ban kapta meg az állampolgárságot (3468/1903. kérelem). Követte őt a testvére is, *John Goldstone*, aki 1886-ban született Csengerben, szintén szabó foglalkozású, és 1913-ban, amikor az állampolgárságot megkapta, Haverában élt (4/1911. kérelem).

⁶⁹ *Jáhn József*, akinek a levelét a Molnárok Lapja közzétette, semmilyen nyilvántartásban nem szerepel. Valószínűleg csak pár évig tartózkodott Új-Zélandon, mert - megfontolván, amit a Molnárok Lapja szerkesztősége levele végére biggyesztett: *“[a]z idegen kenyér mindig keserű, csak az édes, melyet itthon, szeretett hazánk ad hú és szorgalmas fiainak”* - 1916-ban már magyar honvédként az olasz frontról jelentkezett (Molnárok Lapja, 1916.01.08. 25.). Később a malomiparban dolgozott Budapesten. Jáhn József esete jelzi a magyarok számának meghatározására tett kísérletek korlátait. Legjobb esetben is, az összes lehetséges forrás átnézését követően, csak hozzávetőleges becslést tudunk majd adni. Vö. még: 76. lj.

⁷⁰ *“Új-Zéland az ország neve, ahol honfitársunk meglepedett most 1,5 éve. Ez ország egy szigete az ausztráliai földrésznek, fő kikötője Auckland, mely hatalmas nagy város. Persze nem olyan városforma, mint idehaza az édes hazában van anyyi sok, mert hisz ott messze az idegenben műveletlen vad nép a lakosság zöme, a művelt európaiak száma pedig csekély.”* (Molnárok Lapja 1906.04.28. 396., Jáhn József levele, szerkesztői bevezetés) Viszonyításképpen: 1910-ben Auckland lakossága 67 ezer (Szirtes Artúr: Új-Zéland (Huszdik Század 1910/1. 626)), Budapesté 880 ezer fő volt.

⁷¹ Például: *Breuer Árpád Adolf* (1852-1907), aki a felső-magyarországi Gölnicen született, a családi hagyomány szerint pontosan a sorozás elől utazott el a lehető legmesszebbre (<http://ketchb.peoplesnetworknz.info/site/images/show/65-waipawa-house-of-adolf-breuer>, 2020.04.01.). Az

nincs az a földínség, mint Magyarországon, ahol az egyházi és mágnás-birtokok miatt a nép nem bír földhöz jutni...”,⁷² másrészt hogy itt “...minden a munkásság érdekében történik.”⁷³

A tisztas jómód és a szabad élet volt tehát a két legfontosabb hívószó Új-Zéland esetében is. Az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségei közül ezt nem csak magyarok hallották meg, hanem a déli szláv népek, így különösen a dalmátok (horvátok).⁷⁴ A “dalmát veszélyt” a korabeli sajtó, s később a szakirodalom is felnagyította,⁷⁵ hiszen még a bevándorlási csúcsot jelentő 1910-es években is csupán 2300 főre rúgott (1916-ban)⁷⁶ az Osztrák-Magyar Monarchiában született új-zélandi rezidensek száma (és ezek kétharmada már brit állampolgár volt).⁷⁷ A dalmátok (dallies) nagy része az Északi-szigeten favágóként (gum diggers) dolgozott, de a délszlávok között is számos más foglalkozást űző akadt, így csak a Magyar Királyság területéről⁷⁸ hozott horvát és dalmát példákat nézve: halász,⁷⁹ bányász,⁸⁰ fogadó,⁸¹ kereskedő,⁸² farmer,⁸³ favágó (gumigyűjtő).⁸⁴

Északi-szigeten telepedett le a Hawke’s Bay környékén, ott is nősült meg, számos gyermeke született. Eredetileg farmot üzemeltetett, később kárpitosként dolgozott. Az állampolgárságot 1881-ben kapta meg (1107/1881. kérelem, New Zealand Gazette 1881/21. 368.). Waipukurau temetőjében nyugszik. (A dalmátok hasonlóképpen próbálták a sorozás elől menekülni (l.: <https://teara.govt.nz/en/dalmatians/page-2>, 2020.04.01.).

⁷² Csongrádi Újság 1912.05.05.1.

⁷³ Szirtes Artúr: Új-Zéland (Huszadik Század 1910/1. 628.)

⁷⁴ A korabeli új-zélandi hírekben szereplő “osztrák veszély” a dalmátokra utal, akiket az új-zélandi statisztikák a tényleges (de facto) helyzetnek megfelelően osztrákként tüntettek fel (holott Dalmácia de jure a Magyar Királysághoz tartozott). Fontos megjegyezni, hogy az ausztrál és új-zélandi forrásokban dalmátként hivatkozott népcsoport elsősorban horvátokból állt. Fentiek alapján a dalmát megjelölést célszerű földrajzi és nem néprajzi értelemben használni, vagyis *dalmát* alatt Monarchia osztrák részéből érkezett horvátokat, míg *horvát* alatt a Magyar Királyság területéről érkező horvátokat kell érteni). L. még: 16. és 91. l.j. A délszláv bevándorlás mértékére l. még: http://rsnz.natlib.govt.nz/volume/rsnz_77/rsnz_77_05_012360.html (2020.04.03.).

⁷⁵ Vö.: <https://teara.govt.nz/en/cartoon/265/attitudes-towards-dalmatians> (2020.04.01.), továbbá: Bateman Encyclopedia (Auckland, Bateman, 1984. 136.)

⁷⁶ A 2300 fő az összes, Monarchiában született lakos száma volt, tehát a dalmátokon kívül többek között a németek, magyarok, csehek, románok, horvátok, szlovének is ebbe a kategóriába tartoztak. Bár a korabeli sajtó utalt rá, hogy Új-Zéland “kínaijai” a dalmátok (a szomszédos Ausztráliában a kínaiak voltak az idegengyűlölet fő célpontjai), a világháború előtti utolsó (1911-es) születési hely szerinti új-zélandi statisztikában az Osztrák-Magyar Monarchiát (2131) megelőzte a Német Birodalom (4015), Kína (2611), valamint Dánia (2244) is. Ugyanekkor Új-zéland teljes lakossága: 1,070,910 főre rúgott, vagyis a Monarchiában születettek aránya még a lakosság fél százalékát sem érte el (Vö.: www3.stats.govt.nz/historic_publications/1911-census/1911-results-census.html, 2020.04.01.).

⁷⁷ Mind a létszámuk, mind a gumigyűjtés területén történő koncentrálódásuk negatív reakciót váltott ki a hatóságokból. Két bizottsági vizsgálat (Royal Commission 1893, 1898) után a gumigyűjtésből való kizorításukra született meg a *Kauri Gum Industry Act 1898*, amelyet a következő három évtizedben nyolc alkalommal módosítottak. A dalmátok ezt követően más foglalkozást kerestek maguknak, így például sokan sikeres borászok lettek. Vö.: Bateman Encyclopedia (Auckland, Bateman, 1984. 136.), valamint www.nzlii.org/nz/legis/hist_act/toc-K.html (2020.04.02.).

⁷⁸ A Magyar Királyságból érkezőket az új-zélandi hivatalos iratok nemzetiségre tekintet nélkül magyarként tartották nyilván. L. például: állampolgársági kérelmek.

⁷⁹ Például: *Joseph Forstner* 1878-ban született Fiumében (eredeti nevét egyelőre nem tudjuk). Már a századfordulón partra szállhatott Új-Zélandon. Halászként élt az Északi-szigeten, a Wellingtonhoz közeli Parematában, az állampolgárságot 1908-ban kapta meg (3210/1908. kérelem). *Antonio Nunciati* (1865 k - 1929) Fiumében született. Előbb a Déli-szigeten élt, Leestonban, ahol halászként dolgozott, később Wellingtonban (Északi-sziget) telepedett le, ahol alkalmi munkából élt. Az állampolgárságot 1893-ban kapta meg (2636/1893. kérelem, 7478/1929 halotti anyakönyvi kivonat).

⁸⁰ Például: *Francis Superina* (1843 k - 1921) szintén Fiumében született, Új-Zéland Déli-szigetén telepedett le, Dunganville-ben, és bányásként dolgozott. Az állampolgárságot 1887-ben kapta meg (70/1887. kérelem, 10481/1921. halotti anyakönyvi kivonat).

⁸¹ Például: *Thomas Carina* (1837-1888) Porto Rében született, 1863-ban érkezett Új-Zélandra. 1868-ban kapta meg az állampolgárságot (3075/1868. kérelem), és a Whitiangában, fogadósként élt. 1888-ban halt meg ugyanott, sírja Aucklandban van (Mt Victoria Cemetery W rész, Row 4, Plot 122).

A felhozott példákban jól kirajzolódik a dualizmuskori Magyarországról érkező bevándorlók családi háttere, nem ritkán beilleszkedésük lépcsőfokai is. A nagy kérdés - amire e lapok hasábjain három évtizeddel ezelőtt Balázs Dénes is választ keresett -, hogy mennyien is érkeztek ebben az öt évtizedben. Látható, hogy forrásaink nem állnak össze zárt rendszerre,⁸⁵ ezért a legbiztosabb forrásunk az állampolgárságot nyert személyek listája, amely a legtöbb esetben megadja az eredeti állampolgárságot is.⁸⁶

Eszerint a dualizmus korában 52 Magyarországon született személy tett állampolgársági esküt. Ebből délszláv (dalmát-horvát háttérrel) 20 fő (38%) rendelkezett. Az 1911-es népszámlálásban szereplő 2131 osztrák-magyarhoz képest ez elenyésző szám (2,44%), még akkor is, ha elfogadjuk, hogy azok többsége a Monarchia osztrák részéből érkezett német és dalmát volt.⁸⁷ Ezért helyesebb talán 70-80⁸⁸ magyarországi bevándorlóval számolni a korszak végére.⁸⁹

⁸² Például: *Antonio Stiglich* (1849-1926) Buccariban született, 1870-ben érkezett Új-Zélandra. A Déli-sziget szépfekvésű nagyvárosában, Dunedinben telepedett le, ahol kereskedőként dolgozott. Az állampolgárságot 1904-ben kapta meg (2299/1904. kérelem, 12210/1926. halotti anyakönyvi kivonat).

⁸³ Például: *Carlo Lorenzo Butturini* 1882-ben született Fiumében. A századforduló táján érkezhetett Új-Zélandra, az állampolgárságot 1910-ben kapta meg (1648/1910. kérelem). Opunake városában élt farmerként az Északi-szigeten, ott is halt meg késő öregségében, 1968-ban. *Carlo Blasch* 1843 körül született Fiumében. Új-Zélandon Aucklandban (itt egy szabadkőműves páholy tagja is volt) és Coromandelben élt. Eredetileg farmerként, majd bányászként dolgozott, az állampolgárságot 1880-ban szerezte meg (2665/1880), akkor is nősült meg (2053/1880 házassági anyakönyvi kivonat). 1917-ben halt meg (1917/6605. halotti anyakönyvi kivonat).

⁸⁴ Például: *Vincent Kriskovich* (1868-1944) a horvátországi Noviban született. Új-Zéland északi csücskében, a festői szépségű Northland tartományban élt. A századfordulón gyantagyűjtőként (gum digger), később alkalmi munkásként dolgozott, az állampolgárságot 1902-ben kapta meg (555/1902. kérelem, 28015/1944. halotti anyakönyvi kivonat). Testvére, *Vladimir Kriskovich* 1913-ban szerzett állampolgárságot (2779/1912. kérelem). *Corich János* - Corich József testvére - 1869-ben született a horvátországi Noviban, gyantagyűjtőként dolgozott, az állampolgárságot 1906-ban kapta meg (3389/1905. kérelem), amikor az északi-szigeti Whangamatában élt.

⁸⁵ Így például a Vadona János (1839-1924) három és fél éves Föld körüli útját összegző, 1893-ban megjelent beszámolójában említett három magyar közül csupán egyet sikerült beazonosítani. Vö.: Vadona 1893. 87: "Wellingtonban egy temesvári származású emberre akadtam... Dunedinben is él két magyarországi származású..." Új-Zélandról az első szakszerű magyar nyelvű leírást egyébként Vojnich Oszkár (1864-1914) 1908-as könyvében találjuk (A Csendes-óceán szigetvilága), az utazóról Gubányi Károly írt egy kevésbé ismert novellát (A real gentleman, in: Gubányi Károly: Tengerentúli történetek (Bp., 1915. Singer és Wolfner, 83-115.)).

⁸⁶ Nyilván nem minden Új-Zélandon lakó magyar folyamodott brit állampolgárságért, illetve az is lehet, hogy csak évtizedekkel később tette vagy már eredetileg is brit állampolgárként érkezett a szigetekre. A listát az új-zélandi belügyminisztérium készítette, én a Mitchell Libraryben őrzött mikrofilmről írtam ki a magyar állampolgárokat, de az adatok feltöltésre kerültek az ancestry adatbázisába is (viszont a két anyag között több eltérés is található, ezért jelen esetben a mikrofilm alapján dolgoztam).

⁸⁷ Rendelkezésünkre áll azonban egy adatsor, amely 1919-ben az Osztrák-Magyar Monarchiából érkezett rezidensek számát a Monarchia tartományai (részei) szerint szétválogatva tette közzé. Eszerint az 1160 osztrák-magyar állampolgár 69%-a Dalmáciából, 21%-a Ausztriából, 5,4%-a Horvátországból, 0,17%-a Szlavóniából, 0,17%-a Isztriából, 0,51%-a Boszniából, 0,25%-a Hercegovinából, 0,51%-a Galíciából, 1,2%-a Csehországból és 1,6%-a Magyarországból érkezett (www3.stats.govt.nz/NewZealandOfficialYearbooks/1919/NZOYB1919.html?ga=2.61088492.118347575.7.1585821345-850018866.1585382661, 2020.04.03.). Mindez az arányok miatt lehet érdekes, mert visszaigazolni látszik a dualista időszak alacsony magyar vonatkozású számait (például: kivándorlók száma, internáltak száma).

⁸⁸ Ezt a becslést erősíti az adat, amely szerint nagyjából az összes, Monarchiából származó új-zélandi rezidens kétharmada bírt brit állampolgársággal. Vö.: az 1911-es és 1916-os új-zélandi népszámlálási adatokat: (Vö.: www3.stats.govt.nz/historicpublications/1911-census/1911-results-census.html, 2020.04.01. és www3.stats.govt.nz/historicpublications/1916-census/Report%20on%20Results%20of%20Census%201916, 2020.04.01.).

⁸⁹ Vagyis a Balázs Dénes által lejegyzett szájhagyomány valóságmagja az lehetett, hogy az I. világháború előtt nagyjából 100 magyar élhetett az egész országban (de nem egyedül a Déli-sziget déli csücskében!). Mindez

Magyarok az I. világháború időszakában (1914-1920)

Az osztrák-magyar születésű állampolgároknak a 20. század első évtizedében enyhén csökkenő száma⁹⁰ a háború kitörése előtt újra emelkedésnek indult, de a többletet elsősorban a Monarchia más nemzetiségei - azon belül a horvátok és a dalmátok - adhatták.⁹¹ *“Nagyobb arányú a Neuseelandba irányuló kivándorlás. Ezeknek a legnagyobb része horvát, összes számuk kb. 2500-ra tehető”* - szögezte le az Sydneyi Osztrák-Magyar Főkonzulátusról közvetlenül a háború kirobbanását megelőzően a bécsi külügyminisztériumba küldött jelentés.⁹²

A hadüzenet átadása után Új-Zélandon is korlátozások léptek életbe, így az ellenséges országokkal folytatott kereskedelem megtiltása, a tulajdonjog és a személyi szabadság korlátozása.⁹³ Az internáltak számáról 1916-ból pontos adattal rendelkezünk. Az ebben az évben megtartott népszámlálás időpontjában a 2365 osztrák-magyar születésű új-zélandi rezidensből 35 fő tartózkodott internálótáborban.⁹⁴ Ebből két magyar nevét ismerjük magyar forrásból.⁹⁵ Az intézkedéshez - akárcsak Ausztráliában - itt is elegendő volt a származás, vagyis a már Új-Zélandon születettek is internálhatóak voltak. A háború végén elengedett katonák sorsáról itt is egyénileg döntöttek.

Magyar betelepülés az I. világháború után (1920-1939)

Az új-zélandi hatóságok a háborús győzelmet felhasználták a közép-európai bevándorlás korlátozására.⁹⁶ Az aggodalom annyiból érthető volt, hogy az 1916-os adatok szerint nagyjából a

egyébként egybevág az Owen Hughes 1993-as levelében leírtakkal (Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 12. 87-88).

⁹⁰ Új-Zéland 1899-ben a bevándorlást korlátozó törvényt fogadott el (*Immigration Restriction Act 1899*), amelyet a következő két évtizedben 4 alkalommal szigorított (1906, 1908, 1910, 1920).

⁹¹ Elegendő itt utalni Eugene Langguthnak, a Monarchia aucklandi tiszteletbeli konzuljának a Sydneyi Osztrák-Magyar Főkonzulátus iratanyagában fennmaradt 1914 első félévi leveleire, amelyek a dalmát származású bevándorlók lojalitásával foglalkoznak. (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs). Az egyik levélben a Zora (Hajnal) című helyi lap előfizetőinek számát 550 körülre becsülik. Itt érdemes megemlíteni, hogy a dalmátok másik térségbeli központja Nyugat-Ausztráliában volt, ahol szintén elsősorban favágóként dolgoztak.

⁹² A jelentést a közös külügyminisztérium másolatban a magyar kormánynak is továbbította (L.: MNL K26 ME 3288/1914/ME irat).

⁹³ Az alapjogszabály a *War Regulations Act 1914* volt, ezt három alkalommal szigorították (1915-ben kétszer és 1916-ban). A kivételes jogrendben megalkotott szabályok eltörléséről, illetve fenntartásáról 1920-ban alkottak törvényt (*War Regulations Continuance Act 1920*), vö.: www.nzlii.org/nz/legis/hist_act/toc-W.html, 2020.04.02.

⁹⁴ Az internálás a legnagyobb számban a 2999 fős németiséget sújtotta, itt 289 főt (10%) internáltak. (vö.: www3.stats.govt.nz/historic_publications/1916-census/Report%20on%20Results%20of%20Census%201916/1916-report-results-census%20.html, 2020.04.02.). Az I. világháború időszakában összesen több mint 500 ellenséges alattvaló került internálásra (<https://nzhistory.govt.nz/media/photo/german-pows-wellington-1914>, 2020.04.02.). Mindezeket egybevetve a Monarchiához köthető adat (35 fő) akár teljesnek is elfogadható (l. még: 87. l.), de új-zélandi források alapján természetesen tovább lehetne pontosítani.

⁹⁵ Lenaz Luczián Mihály 46 éves fiemei kötődésű személy 1915.01.27-től kórházba került, és így a tábor elhagyhatta (BK 1915/39. 849). Révai Roland Miklós, 22 éves budapesti illetőségű személy pedig 1914.12.20-1915.03.27. között volt táborban, utána elengedték (BK 1915/39. 851). További sorsát l.: 67. l.

⁹⁶ Az *Undesirable Immigrants Exclusion Act 1919* - a hasonló ausztrál szabályozástól eltérően - minden olyan teültreől származó bevándorló bebocsátását egyéni mérlegeléstől tette függővé, aki Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia 1914.08.04-i területén született, élt vagy ezen államoknak egykor állampolgára volt. Tehát nemcsak a vesztes, hanem az ún. győztes szomszédos államok állampolgárainak többségét (így a dalmátokat és a horvátokat) egy kategória alá vonta. A törvényt később (1923, 1931) módosították, de csak 1987-ben (!) helyezték hatályon kívül (*Immigration Act 1987*). A háború végeztével megalkotott új-zélandi szabályozást tehát

lakosság 2%-át kitevő külföldön született rezidensek körén belül 1920-ban 1114 fő tettek ki a „balkáni államokból” származók (a kínaiak után a második legnagyobb számadat), míg ugyanekkor az Osztrák-Magyar Monarchiához 78 főt soroltak.⁹⁷ 1921-1922-ben az adatokat már az új államhatárok szerint rendezték, és Magyarország új határain belülről mindössze 12 főt számoltak össze.⁹⁸ Ránézésre a magyarok száma minimálisra csökkent, de nem szabad elfeledkezni arról, hogy itt csupán a brit állampolgársággal még nem rendelkező személyekről van szó,⁹⁹ ami a fentebb már idézett adatok alapján nagyjából egyharmada lehetett az adott területről érkezőknek.¹⁰⁰ A magyarok valós létszáma a háború után 40-50 fő körül járhatott. Ehhez a már korábban ismertetett állampolgársági nyilvántartás alapján a két háború korában még 18 magyar származású személyt adhatunk, illetve többet, mert a nyilvántartás csak a családon belüli felnőtteket, s azon belül is néha csak a családfőt sorolja fel.¹⁰¹ A 18 fő helyett (amíg az egyes esetekben a családi összetételt levéltári kutatás segítségével nem tárják fel) érdemes inkább 30-40 fővel számolni, és még 5-20 fő brit állampolgárságot nem szerző személyt is számításba venni.¹⁰² Vagyis 1938-ban nagyjából 80-100 fős, szétszórt magyar diaszpórával számolhatunk, akikhez még 50-80 második-harmadik generációs magyart hozzá lehet adni.

Végezetül vizsgáljuk meg, vajon a rendelkezésünkre álló források alapján Új-Zélandon rekonstruálható-e, hogy a magyar közösség mekkora hányada származott az utódállamokból, és egyáltalán, milyen megoszlás volt az egyes államok között. Láthattuk, hogy itt nagyon alacsony számokról (néhány darab-pár tucat) van szó, mégis érdemes néhány megállapítást rögzíteni.

A dualizmus időszakában a Magyarország területén született, brit állampolgársági esküt tevők közül 42% a mai Magyarország területéről érkezett. Ez a szám a két háború korának időszakát nézve 55%-ra emelkedett. A dualizmus korában a magyar állampolgárok legjelentősebb csoportja a magyarországiak után Délvidékről (Fiume és Horvátország) indult útnak (34%). A két háború korában a magyarországiak után a Fiuméből (16%), Órvidékről (11%), és Erdélyből (6%) származó magyarok csoportja következett. Természetesen a minta kicsiny, és a számok a családok valós mérete miatt torzíthatnak, tehát az új-zélandi levéltári anyagok vizsgálata hozhatna itt új eredményt. Azt viszont már ennyi adat ismeretében is ki lehet jelenteni, hogy Ausztráliával ellentétben, ahol a magyar közösségen belül a délvidékiek (és kisebb részben az erdélyiek) a Trianont követő évtizedekben jelentős számban jelentek meg,¹⁰³ Új-Zéland magyar közössége kezdettől fogva homogénebb, a mai

elsősorban nem a németek vagy magyarok, hanem általában a közép-európaiak bevándorlásának korlátozása szándékával alkották meg.

⁹⁷ Vö.:

www3.stats.govt.nz/New_Zealand_Official_Yearbooks/1920/NZOYB_1920.html?_ga=2.255517384.1183475757.1585821345-850018866.1585382661 (2020.04.02.).

⁹⁸ Ugyanekkor az utódállamokból: Jugoszláviából 867 főt, (ami az akkori 9000 idegen állampolgárnak a közel 10%-a), Ausztriából 30, Csehszlovákiából 35, Romániából 13 főt.

⁹⁹ L.: www3.stats.govt.nz/New_Zealand_Official_Yearbooks/1921-22/NZOYB_1921-22.html?_ga=2.28462716.1183475757.1585821345-850018866.1585382661 (2020.04.02.).

¹⁰⁰ Valóban, ha az 1921-es új-zélandi népszámlálás adatait is megnézzük, akkor látható, hogy ott 39 korábban bevándorolt magyart vettek nyilvántartásba. Idézi: Hughes, Owen: Korai magyar telepések Új-Zélandon. Adalék (Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 12. 87-88.).

¹⁰¹ Az Új-Zélandról magyar nyelven készült egyik legalaposabb könyvet író mérnök, *Donner Kornél* 6 fős családjából például csak a legidősebb gyermek, a már felnőtt *Donner Tibor Károly* szerepel, aki végül Új-Zélandban is maradt, Aucklandban telepedett le, és építészként dolgozott (1934/158/99. kérelem).

¹⁰² Ez két csoportot takarhat: egyrészt a rövid időre Új-Zélandon megtelepedőket (például akár az Ausztráliában éveket eltöltő fiatal mérnököt, Henrich Viktort, aki könyvében (Ausztrália közelről) új-zélandi élményeiről is beszámol), illetve a korábban érkező, de az állampolgárságot valamilyen okból hosszabb ideig nem kérelmezők köre. Tipikusan ide tartoznak az I. világháború előtt Csongrád megyéből érkező, és Tuataperében megtelepedő magyarok, akiknek családja (Kókai és Rácz családok) részben csak évtizedekkel később tette le az esküt.

¹⁰³ Vö.: Domaniczky 2018. 307-336.

Magyarország területéről építkező volt. Ez az új-zélandi magyar közösség talán legfőbb jellegzetessége, amely a 20. század során mindvégig megmaradt.

Trianon menekültjei a csendes-óceáni térségben (összefoglalás)

A Trianon menekültjeinek csendes-óceán térségében történő megjelenésével, a fogadtatással korábban alig voltak információink, s azok is elsősorban a nagy szigetre: Ausztráliára koncentráltak. A kontinens mellett méreteiben eltörpülő szigetország: Új-Zéland magyarjainak korai története mindeddig homályban maradt. A kisszámú kutatási eredmény miatt a téma feltárásához előzetes kérdésként a diaszpóra korabeli nagyságát, összetételét is be kellett mutatni, hogy látható legyen, mekkora változások zajlottak le az egyes közösségekben.

Ennek során mindkét ország vonatkozásában új levéltári és könyvtári források felhasználásával, mikro- és makrószintű megközelítés révén került bemutatásra a magyarok megjelenése, számarányuk változásai, az I. világháborús sorsuk. A vizsgálat középpontjában a Trianon által feldarabolt Kárpát-medencéből érkező magyar bevándorlók számának vizsgálata állt, de ehhez előbb az előzményeket, a magyar diaszpóra 1914-es méretét is szükséges volt rekonstruálni.

Ausztrália vonatkozásában már korábban, Kunz Egon levéltári kutatásai alapján kirajzolódott egy, az egész Kárpát-medencét reprezentáló diaszpóra képe. E sokszínűséget megerősítik a magyar hadifoglyok illetőségi adatai is (l.: 34. l.). Amikor tehát Trianon nyomán az utódállamok az ausztrál statisztikákban megjelentek, az ott közölt számok egy része (nagyjából kb. 10-25%-a) mögött magyar nemzetiségűek rejtőztek. Fentiek miatt a két háború közti magyarokra vonatkozó ausztrál adatok tehát akár negyedével is megnövelhetőek. Másrészt viszont látnunk kellett, hogy az arányokat az 1938-ban a trianoni Magyarország területéről érkező menekülthullám - mintegy két évtizedre - teljesen megváltoztatta.

Némileg eltérő módszerrel kellett dolgozni Új-Zéland esetében. Itt ugyanis a magyar diaszpóra korai történetére csak töredékes adatok állnak rendelkezésre - ezeket további helyi levéltári kutatásokkal lehetne (kellene) bővíteni. A szigetország vonatkozásában tehát csak a forrásanyag rendszerezését és kiegészítését követően, a fejlődési ív megrajzolása után lehetett az I. világháború alatti eseményekkel, illetve a magyar diaszpóra két világháború közti történetével foglalkozni. A helyi magyar közösségre vonatkozóan több megállapítás is tehető: (a) a magyarok korán, két évtizeddel az önálló gyarmattá szervezést követően megjelentek Új-Zélandon, de közösséggé szerveződésüket szétszórta településmódjuk és elenyésző számuk a vizsgált időszakban nem tette lehetővé; (b) többségük a Magyar Királyságnak azon részéből érkezett, amely Trianon után Magyarországgént önálló állammá vált, és az itteni közösségen belül a mai országterületről érkezők később is domináltak; (c) az új-zélandi statisztikák létszámok tekintetében nagyjából a valós méret kétharmadát fedik le, mert minden korszakban voltak olyanok, akik csak átmeneti időre érkeztek, illetve hosszabb itt töltött idő után igényelték csak a brit állampolgárságot.

Az internáltak számára vonatkozóan az adatok mindkét ország esetében alacsony számokat mutatnak, ezek csak további - helyben végzett - levéltári kutatással lesznek csak pontosíthatóak (illetve validálhatóak). Az osztrák-magyar hadifoglyokon belül a magyar nemzetiségűek száma elenyészőnek tűnik.

Végezetül ki kell térni a délvidéki magyarság kérdésére. Ausztrália esetében jól látható, hogy a délvidéki magyarok az I. világháborút követően jelennek meg először - jugoszláv útlevéllel - a délszlávok nyomában a különböző tagállamokban. Tömeges bevándorlásukra majd az 1950-1980-as években kerül sor, aminek eredményeképpen jelenleg az ausztráliai magyarságon belüli arányuk 20-25% körüli. Új-Zélandon a korai időkből egyáltalán nincs későbbi délvidéki magyar adatunk (csak fiúmei, amely viszont Fiume speciális közjogi státuszára tekintettel ekkor még magyar adatnak

számítandó), a délvidékiek itt is az 1950-es évektől jelennek meg (de csak mérsékelten). Természetesen van átjárás a két ország között, a konzuli gyakorlatból is lehet példákat hozni át- és visszatelepedésekre, viszont az új-zélandi magyar közösségen belül a délvidékiek száma máig marginális marad (a méretbeli különbségeket jól illusztrálja az egyszerűsített honosítást kérők száma a két országban). A legfontosabb kérdés mégis az, hogy vajon miért választották a délvidéki magyarok Ausztráliát célországnak, és miért nem valamely más országot. A gyökerek álláspontom szerint a 20. század eleji dalmát (horvát) kivándorlásra vezethetőek vissza. A magyarság déli országrészekben letelepedett része a fent írtakból is láthatóan eredetileg nem preferálta a térséget. Változás ebben csak akkor állt be, amikor a délszlávok közös államához csatolt magyarok saját környezetükben láttak egyéni mintákat, amelyek nem a magyarság számára alapvető amerikai (l.: 6. l.), hanem más irányba vezettek. Az egyéni tapasztalatok a II. világháborút követően értek tömeges felismerésre, amikor a katonai szolgálat, de általában a szerb dominancia miatt sok magyar fiatal próbált más országban egzisztenciát építeni. A térségbeli délvidéki magyar diaszpóra tehát a jugoszláviai együttélés terméke, egy kuriózum, amelyet a kisebbségi sorba kényszerült magyarság az együtt töltött évtizedek pozitív hozadékaként élhetne meg.

Mellékletek

1. táblázat

A korai ausztráliai magyar diaszpóra méretének változásai (1867-1938)				
Dátum	OMM területén született (1918-ig)	Magyar Királyság területén született (1918-ig Horvátországgal)	Magyar nemzetiségű (1918-ig a Magyar Királyság területén belül / 1918 után a szomszédos államokból érkezők között)	Összesen
1867	-	kb 70-100	35-70	35-70
1914	kb. 3000	kb 700	300-350	300-350
1921	-	148	kb 20-50	170-200
1933	-	156	kb. 50-100	kb 2-300
1938	-	kb. 1000-1100 ¹⁰⁴	-	kb. 1000-

¹⁰⁴ Az 1938-ban érkező mintegy 800 fővel együtt. Vö.: 45. l.

				1100 ¹⁰⁵
--	--	--	--	---------------------

2. táblázat

A korai új-zélandi magyar diaszpóra méretének változásai (1867-1938)				
Dátum	OMM területén született (1918-ig)	Magyar Királyság területén született (1918-ig Horvátországgal)	Magyar nemzetiségű (1918-ig a Magyar Királyság területén belül / 1918 után a szomszédos államokból érkezők között)	Összesen
1867	274 ¹⁰⁶	kb. 10	kb. 5-10	kb. 5-10
1914	kb. 2300	kb. 1500-1800 ¹⁰⁷	kb. 35-40	kb. 35-40
1921	-	kb. 40-50	kb. 10-20	kb. 50-70
1938	-	kb. 80-100	-	kb. 80-100 ¹⁰⁸

Friedman Ignác portréja¹⁰⁹

¹⁰⁵ Még hozzáadható kb. 2-300 fő második-harmadik generációs magyar. Összesen tehát a magyarok maximális száma 1938-ban 1400 fő körül lehetett. Ebben az évben Ausztrália becsült népessége 6.866.599 fő volt, tehát a magyarok aránya az ország lakosságának maximum 0,2%-át tehetette ki. Vö.: Ausztrál Statisztikai Évkönyv (Australian Statistical Yearbook 1938. 315.)

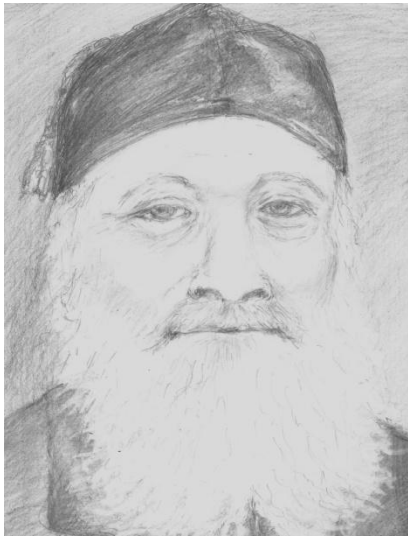
¹⁰⁶ Az 1871-es új-zélandi statisztikában szereplő adat.

¹⁰⁷ A horvátok száma. "Ezeknek a legnagyobb része horvát, összes számuk kb 2500-ra tehető." Vö.: 91. lj.

¹⁰⁸ Még hozzáadható kb. 50-80 fő második-harmadik generációs magyar. Összesen tehát a magyarok maximális száma 1938-ban 180 fő körül lehetett. Ebben az évben Új-Zéland becsült népessége 1.607.876 fő volt, tehát a magyarok aránya az ország lakosságának maximum 0,01%-át tehetette ki. Vö.: Új-zélandi Statisztikai Évkönyv (New Zealand Statistical Yearbook 1939. www3.stats.govt.nz/New_Zealand_Official_Yearbooks/1939/NZOYB_1939.html?_ga=2.94445916.1183475757.1585821345-850018866.1585382661#idpreface_1_54, 2020.04.03.).

¹⁰⁹ A <https://www.geni.com/people/Isaac-Friedman> családfakutató-honlapon közzétett fénykép alapján készítette Sándorné Szeidl Zsuzsanna)

Megjelenésre befogadva a Magyar Földrajzi Múzeum Trianon-konferencia tanulmánykötetébe – A kézirat idézhető a szerzők engedélyével

Déry Emil kapitány fényképe a Holsworthy ausztrál internálótáborban¹¹⁰

Új-zélandi horvát újság címlapja a Sydneyi Osztrák-Magyar Főkonzulátus anyagából¹¹¹

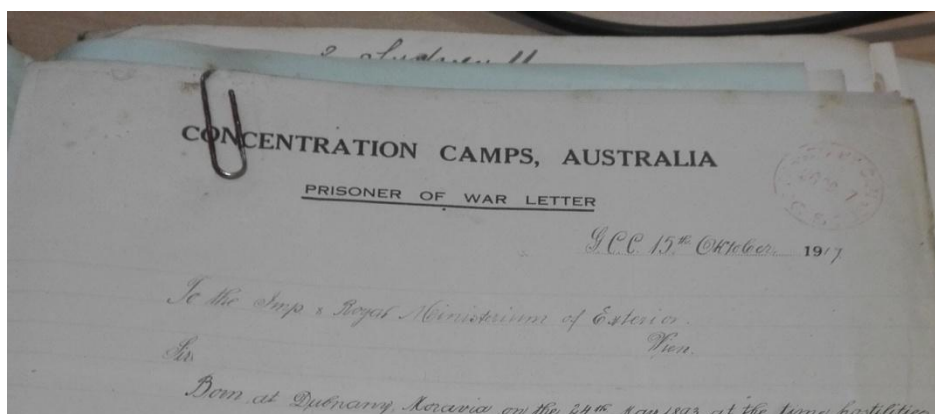
¹¹⁰ L.: <https://trove.nla.gov.au/work/231362772?q&versionId=255222512> (2020.04.03.).

¹¹¹ (Zora - The Dawn 1914.06.27., , Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs – 2, 3, 4. Ks Sydney)

Megjelenésre befogadva a Magyar Földrajzi Múzeum Trianon-konferencia tanulmánykötetébe – A kézirat idézhető a szerzők engedélyével

Az internálótáborból írt levél fejléce¹¹²

¹¹² A Sydneyi Osztrák-Magyar Főkonzulátus internált munkatársának levele a Monarchia külügyminisztériumának (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs, 8. Konsularswesen Sydney)